

PERDENİN İKİ TARAFINDA 1939-1952 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-POLONYA İLİŞKİLERİ İLERİ ARAŞTIRMALARA BİR KATKI

Karolina Wanda OLSZOWSKA*

Özet

Polonya-Türkiye (daha önce Polonya-Osmanlı) ilişkileri, zaman zaman yaşanan savaş dönemleri dışında genel olarak dostane olmuştur ve bir bütün olarak bakıldığında savaşlar, barışçıl işbirliği dönemlerine kıyasla yalnızca küçük bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Polonya ve Türkiye'nin kendilerini tamamen farklı siyasi konumlarda buldukları İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi oldukça ilginçtir. Savaş sırasında Polonya, Üçüncü Reich ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından işgal edilmiş; Soğuk Savaş sırasında ise kendisini Doğu Etki Bloğu içinde bularak ülke politikasında büyük ölçüde Moskova'ya bağlı olmak zorunda kalmıştır. Öte yandan, Türkiye savaşın büyük bölümünde tarafsız kalmış ve Soğuk Savaş sırasında kendisini Batı Etki Bloğu'nda bulmuştur. Polonya-Türkiye ilişkilerinin bu dönemi daha da ilginçtir ve bu dönem şimdiye kadar akademik olarak kapsamlı bir şekilde henüz incelenmemiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin Polonyalı mültecilere yaptığı yardımlara ve Polonyalı mühendislerin Türkiye'de çeşitli sektörlerde istihdam edilmesine odaklanılarak savaş sırasındaki Polonya-Türkiye ilişkileri analiz edilmektedir. Ardından, savaşın sona ermesiyle birlikte aynı anda iki Polonya hükümetinin varlığından kaynaklı olarak ilişkilerin karmaşık hale gelmesi ve Türkiye'nin nihai olarak Varşova'daki Geçici Ulusal Birlik Hükümeti'ni tanımasına dikkat çekilmektedir. Son olarak, Soğuk Savaş döneminde ilişkilerin düzeyi incelenmekte ve bu dönemde ağırlıklı olarak ekonomik bağlara odaklanılmaktadır. Bu araştırma, Polonya ve Türkiye arşivlerinde yapılan arşiv taramaları ve ardından bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin eleştirel bir analizinin yapılması ile ortaya çıkmıştır. Bu makale konuyu tamamlama iddiası taşımamakla birlikte daha derinlemesine yapılacak araştırmalar için bir giriş niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Polonya Türkiye İlişkileri, Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi, Ekonomik İlişkiler.

* Dr., Jagiellonian Üniversitesi, Kraków, Polonya, karolinawanda.olszowska@uj.edu.pl

ON BOTH SIDES OF THE CURTAIN BETWEEN 1939 AND 1952 TURKEY-POLAND RELATIONS - A CONTRIBUTION TO FURTHER RESEARCH

Abstract

Polish-Turkish (and earlier Polish-Ottoman) relations were friendly, interspersed with years of war, but when viewed as a whole, wars accounted for only a tiny percentage of peaceful cooperation. The period of the Second World War and the Cold War is fascinating, as Poland and Turkey found themselves in entirely different political positions. During the war, Poland was occupied by the Third Reich and the Union of Soviet Socialist Republics; during the Cold War, Poland found itself in the Eastern Bloc of Influence, and its policy had to be very much dependent on Moscow. On the other hand, Turkey was neutral for most of the war and found itself in the Western Bloc of Influence during the Cold War. This period of Polish-Turkish relations is all the more interesting because it has never been comprehensively studied academically.

In the text, the author analyses Polish-Turkish relations during the war, focusing on Turkish aid to Polish refugees and the employment of Polish engineers in various industries. She then draws attention to the complications of relations arising from the two Polish governments after the war's end and Turkey's eventual recognition of the Provisional Government of National Unity in Warsaw. Finally, it examines the level of relations during the Cold War, which primarily focused on economic ties. This research was made possible through archival searches in Polish and Turkish archives, followed by a critical analysis of the sources. This article does not exhaust the topic but is an introduction to further in-depth research.

Keywords: Poland-Turkey Relations, History of International Relations, Diplomacy, Economic Relations.

GİRİŞ

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı dönemi Polonya-Türkiye ilişkilerini ilk kez bütüncül bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Şimdiye kadar yapılan müstakil çalışmalar ağırlıklı olarak havacılık sektörüne odaklanmıştır. İkinci Dünya Savaşı dönemi, Polonya tarihinin en dramatik dönemlerinden biridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş dönemi Polonya-Türkiye ilişkileri henüz incelenmemiştir. Bu dönemde Polonya ve Türkiye iki farklı güç bloklarındaydı ve bunun doğal sonucu olarak birbirlerine yönelik politikaları, dahil oldukları blokların politikaları ve çıkarlarıyla ilişkili ve bunlara bağlıydı.

Bu makalede şu soruların cevabı aranmaktadır: İncelenen dönemde Polonya-Türkiye ilişkileri nasıldı? Polonyalılar havacılık sektörü dışında Türk ekonomisinin diğer sektörlerinde de iş buldular mı? İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ankara ve Moskova arasındaki bağlar koptu mu? Bunların en önemli yönleri nelerdir?

Polonya ve Türkiye arşivlerinden elde edilen arşiv belgeleri analiz edilerek ve eleştirel bir şekilde yorumlanarak bu sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Elbette konu çok geniş olduğundan bu makale sadece ileride yapılması planlanan daha kapsamlı araştırmalar için başlangıç olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki Polonyalılar¹

1 Eylül 1939'da Üçüncü Reich'in Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamış ve on yedi gün sonra -23 Ağustos 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop Paktı (Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı) hükümleri uyarınca-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) doğudan savaşa katılmıştır. SSCB'nin saldırısını haber alan ve Kızıl Ordu'nun saldırısıyla karşı karşıya kalan Polonya Hükümeti, Başbakan General Slawoj Felicjan Składkowski ve Cumhurbaşkanı Ignacy Mościcki, 17 Eylül gecesi müttefik Romanya topraklarına tahliye edildi. Serbest geçişle ilgili Polonya-Romanya anlaşmasına (Droit de Passage) rağmen, Alman-Sovyet baskısı ve Romenlerin Fransız hükümetiyle anlaşması sonrası Polonyalı subaylar hiçbir uyarı yapılmadan gözaltına alındı. 25 Eylül'de Başkan Mościcki, Anayasa'nın savaş zamanında halef atama yetkisini kullanarak yetkiyi

¹ İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki Polonyalılar hakkında daha fazla bilgi için bkz: Karolina Wanda Olszowska, „Polskie uchodźstwo w Turcji podczas II wojny światowej”, **Pamięć i Sprawiedliwość**, S 1(39), Warszawa 2022, s. 232-248.

Roma'daki büyükelçi General Bolesław Wieniawa-Długoszowski'ye devreden bir kararname yayınladı. Ancak en hafif tabiriyle bu kişi tartışmalı bir figürdü -Józef Piłsudski'nin eski emir subayı, mükemmel bir asker ve diplomattı. Ancak 'mızrakçı fantezisiyle' zamanının ünlülerindendi - ve Polonya'nın yardım anlaşmaları imzaladığı Batılı Müttefikler Büyük Britanya ve Fransa bu seçime karşı çıktı. General görevinden feragat etti ve görev Władysław Raczkiewicz'le verildi, bu da General Władysław Sikorski başkanlığındaki sürgündeki Polonya Hükümeti'nin başlangıcı oldu. Sürgündeki Hükümet başlangıçta Paris'te, daha sonra Angers'de ve Fransa'nın dışışünden sonra Londra'da ikamet etti.

Bu zorlu durumda Polonya, sürgündeki ve işgal altındaki Polonyalılar için müttefik ve yardım aramak zorunda kalmıştır. Polonya'nın 1936-1945 yılları arasındaki Türkiye Büyükelçisi Michał Sokolnicki'nin de belirttiği gibi, Polonya'nın Eylül 1939 hareketindeki nihai yenilgisinden birkaç gün sonra, Türk hükümeti Polonya devletinin fetih eylemlerini tanımadığını ve mevcut durumu geçici savaş koşullarının bir sonucu olarak gördüğünü ilan etti². Savaş boyunca faaliyet gösteren Ankara'daki Polonya Büyükelçiliği 1943 yılında, dünya çapında faaliyet gösteren altı Polonya Büyükelçiliğinden (Birleşik Krallık, ABD, Çin, SSCB ve Vatikan ile birlikte) biriydi.

Türkiye'nin işgal altındaki Polonya'nın askeri göçüne yardımı öncelikle 'göz yumma' ve Polonyalı askerlerin geçişine izin verme temeline dayanıyordu ve değerli nakliyatlar ülkeden çıkarılıyordu. Daha 17 Eylül 1939'da (yani Sovyet saldırısının başladığı gün), Polonya Bankası'nın 330 milyon zloti değerindeki ve yaklaşık 70 ton ağırlığındaki altın rezervleri, aralarında eski Hazine Bakanı Ignacy Matuszewski, ilk Polonyalı Olimpiyat altın madalyası sahibi olan eşi Halina Konopacka ve Polonya Bankası'nın baş haznedarı Stanislaw Orczykowski'nin de bulunduğu 20 yetkili tarafından taşınmıştır. Altınlar İstanbul'da bulunan bir İngiliz gemisine yüklendi³. Bu nakliyenin gerçekleştirilmesinde en büyük pay, Türk hükümetiyle şartları kabul eden Büyükelçi Sokolnicki'ye aitti. Türk tarafı yetkililerin vize almadan gelmesini kabul etti ve kargonun İstanbul limanında kaldığı süre boyunca korunması için askerler görevlendirdi⁴.

² Michał Sokolnicki, *Dziennik AnkarSKI 1939-1942*, Yayınevi: GRYP, Londyn 1965, s. 70.

³ Krzysztof Kloc, *Michał Sokolnicki 1880-1967. Piłsudczyk-historyk-dyplomata*, Yayınevi: Arcana, Kraków, 2018, s. 506-513.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (sonra: TCBDA), Dışışleri Bakanlığı (sonra: 566)/249-2145-2, *Polonya Devletine ait altınlar için tedbir alınması ve Polonyalı görevlilere kolaylık sağlanması*, Bükareş 14.09.1939, s. 1.

Ekim 1939'da Ankara'daki Genelkurmay Başkanlığı, tahliye edilen askerlerin Karadeniz boğazlarından geçmesine izin verdi. Polonyalı astsubaylar, Batı'da Mihver Devletlerine karşı savaşan birliklere katılmak üzere Türk toprakları üzerinden Beyrut veya Fransa'ya nakledildi. Ayrıca bazı siviller de Boğaz ülkesinde kaldı. Ancak Türk hükümeti güçlü Alman-Sovyet tepkisinden korktu ve Polonya ordusunun kahramanlığına duyduğu hayranlığı dile getirirse de Polonyalı askerler için toplanma noktaları kurmayı kabul etmedi⁵. Ancak bu, askerler de dahil olmak üzere Polonyalı mültecilere yardım etmediği anlamına gelmiyordu.

14 Şubat 1940'ta 'Theophile-Gautier' gemisi Romanya'dan 300 Polonyalı subay ve askerle birlikte İstanbul'dan Marsilya'ya doğru yola çıktı. Mayıs 1940'ta Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Macaristan ve Romanya'da konuşlanmış 20.000 Polonyalı askerini Suriye'ye geçişini kabul etti. Türkler Polonyalı askerlerin kaçışlarını kolaylaştırmak için toplu halde transit vizesi vermenin yanı sıra İstanbul limanına giden Rumen gemilerine vizesiz aktarılmalarına da izin verdi⁶. Romanya'da gözaltında tutulduktan sonra Türkiye'ye gelenler arasında eski Başbakan Slawoj Felicjan Składkowski ve eski Adalet Bakanı Witold Grabowski gibi savaş öncesi Polonya siyaset sahnesinin önemli isimleri de vardı. Bu kişilerin Türkiye'ye gelmelerine ve ailelerini Romanya'dan getirmelerine izin verildi⁷. Haziran 1940'ta Fransa'nın teslim olmasına kadar, Türkiye esas olarak Suriye ve Fransa'ya giden Polonyalı askerler için bir transit bölgesiydi. İstanbul ve gemilerin Filistin ve Kıbrıs'a gittiği Mersin limanı iki transit merkeziydi. Fransa'nın teslim olmasından sonra Türkiye, o dönemde Balkan ülkelerinde kalan Polonya vatandaşları için ana sığınma yeri olarak kabul edildi⁸. Türkiye aynı zamanda ülkeden kaçan Polonyalı Yahudiler için de bir transit ülke konumundaydı. Savaş sırasında Polonya Cumhuriyeti'nin İstanbul Başkonsolosu Wojciech Rychlewicz, Polonezköy'de bir kilise papazı olan Peder Antoni Wojdas ile birlikte, Türkiye'de kalan Polonyalı Yahudiler için

⁵ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie [sonra: IPMS], Sztab NW i MSWojsk/MON, 1939–1948 [sonra: A.XII] / 60/1, **Raport z polskiej ambasady w Ankarze dla rządu polskiego na uchodźstwie z 4.10.1939**, Ankara 4.10.1939.

⁶ Kazimierz Dopierała, **Emigracja polska w Turcji w XIX i XX wieku**, Yayınevi: Polonia, Lublin, 1988, s. 286.

⁷ TCBD, Bakanlar Kurulu Kararları 1920-1975 (sonra:30.18.1.2)/92.76.9 **Polonya vatandaşlarının Türkiye'ye giriş izni**, Temmuz 1940, s. 1.

⁸ Jacek Pietrzak, **Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej**, Yayınevi: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2012, s. 108.

sahte vaftiz belgeleri düzenlemiş, böylece daha sonra örneğin ABD, Brezilya veya Filistin Mandası'na sorunsuz bir şekilde seyahat edebilmişlerdir.

Türkiye'nin onlar için transit geçiş ülkesi olduğu mültecilerin yanı sıra, bazıları da Türkiye'de iş buldu ve kaldı. Michał Sokolnicki savaş boyunca Türk-Polonya ilişkilerini geliştirmek için çabaladı ve bunun savaş sonrası bir ittifakla sonuçlanacağını umdu. Bu işbirliğinin çekirdeğinin havacılık, metalürji, liman ve su yolu endüstrilerinin geliştirilmesinde Polonyalı uzmanların yer alması olduğuna inanıyordu⁹. Türk hükümeti savaş boyunca orduyu modernize etmek için elinden geleni yapıyordu ve bu nedenle talebin zamanlaması çok iyiydi; bu öncelikli konulardan biriydi¹⁰. Ancak bu o zamanlar zorlu bir görevdi, çünkü askeri teçhizata olan talep dünya çapında çok büyüktü ve açık piyasadan satın almak mucizevi sınırlardaydı. Yine de, yeterince gelişmiş bir yerli sanayisi olmayan Türkiye, ithalata odaklanmak zorundaydı. Stratejik konumu ve büyük krom yatakları sayesinde Türkiye, İngiltere ve Üçüncü Reich'tan teçhizat satın alabiliyordu. Bu, o dönem Türk politikasının önemli bir başarısıydı, ancak alımlar tek başına yetersizdi.

Türk tarafı profesyonellerin gelmesini çok istiyordu ve bunu kolaylaştırmak için onlara hemen vize -hatta bazen vatandaşlık- verilmekle kalmadı, çalışma izni için gerekli tüm bürokrasi de ortadan kaldırıldı. Herhangi bir gecikme olmaksızın çalışma izni verildi. Böyle bir onay 1932'den beri yabancılar için gerekliydi¹¹. Daha Aralık 1939'da o sırada Romanya'da yaşayan 24 Polonyalı mühendis Türkiye'de iş buldu¹². Ankara'daki Polonya Büyükelçiliğine göre, Mayıs 1942'de Türkiye'de 70'i mühendis ve teknisyen olmak üzere 100'den fazla Polonyalı mülteci vardı. 1939 ve 1945 yılları arasında 200'den fazla Polonyalıya çalışma izni verildi.

Türkiye'deki Polonyalılar çeşitli sektörlerde çalıştılar, örneğin Maria Mochnacka hemşirelik okulunun müdürüydü¹³. Marian Piasecki'ye Ekonomi

⁹ Jozef Pilsudski Institute of America [sonra: JPIA] Archiwum Ambasadora Michała Sokolnickiego [sonra: 091] *Sprawozdanie z konferencji w sprawie współpracy polsko-tureckiej w dziedzinie gospodarki*, Ankara 26-27.11.1943, s. 5.

¹⁰ Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An "Active" Neutrality*, Yayınevi: Cambridge University Press, New York, 1989, s. 31-40.

¹¹ T. C. Resmî Gazete, S 2126, 16 Haziran 1932, s. 1564.

¹² IPMS, A.XII /60/1, *Raport z polskiej ambasad w Ankarze dla rządu polskiego na uchodźstwie z 4.10.1939*, 4.10.1939.

¹³ TCBDA, 30.18.1.2/88.82.1, *Maria Mochnacka Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir*, Ankara 25.08.1939.

Bakanlığı'nda danışmanlık görevi verildi¹⁴. Profesör Kazimierz Kling İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde istihdam edilmiş, mimar Frederick Reichl ise bir yapı okulunda ders vermiştir. Bayındırlık Bakanlığı şunları kullanmıştır: Edward Romanski (su bölümü), Adam Wylezinski (demiryolu bölümü), Ludwik Sendek (Devlet Askeri Fabrikalar Müdürlüğü). Jan Ostrowski ise İstanbul'daki liman inşaatında istihdam edilmiştir. Bir ekonomist olan Karol Mestenhauer, Ankara'daki Yüksek İşletmeler Kontrol Odası'nda çalışmıştır. Orman mühendisi Stanisław Ciliński Devlet Ormancılık Kurulu'nda, Eugeniusz Grosser ise Eskişehir'de bir şekerleme fabrikasında çalışmıştır¹⁵. Bernard Rozental İstanbul'da iki ticaret şirketi kurdu: Kotolons Ticaret Temsilciliği -Dr. Barenad Rozental İthalat-İhracat ve Pamuk ve Tekstil Endüstrisi Anonim Şirketi¹⁶.

Savaş sırasında Karabük'teki Türk Demir Çelik Fabrikalarında birkaç Polonyalı maden mühendisi çalışmıştır: Karol Wanner, Jerzy Daluzny, Karol Durczok ve Anadol Czyglik¹⁷; Fransa'dan birlikte gelmişler ve ortak çalışma izni almışlardır¹⁸. Polonyalılar MTA'da çalışarak jeolojik araştırmalarda da önemli bir rol oynadılar -altısı sahada, altısı da ofiste çalışıyordu. Yine de, zorlu çalışma koşulları nedeniyle, bölgede kömür arama işiyle uğraşan sadece üç Polonyalı profesyonel kaldı¹⁹.

Gelen profesyonellere sadece çalışma izni verilmedi, aynı zamanda bazılarına hızlı bir şekilde Türk vatandaşlığı da verildi. Ancak vatandaşlığın bu kadar hızlı verilmesi genellikle Polonyalıların Türk devletine girişte yaşadıkları sorunlardan kaynaklanıyordu ve işgal altındaki Avrupa'da herhangi bir sorun yaşamadan dolaşabilmeleri gerekiyordu. Türk Hava Kurumu'nun Etimesgut'taki Uçak Fabrikası'nda eşikle birlikte uçak gövdesi yapımcısı olarak çalışan uçak tasarımcısı Zbigniew Arndt, RWD-16 spor uçağının tasarımcısı Andrzej Anczutın, uçak yapılarının mukavemeti konusunda seçkin bir uzman olan Franciszek Janik ve motor tasarımcısı

¹⁴ JPIA, 091, age., s. 13.

¹⁵ Togay Seçkin Birbudak, Bülent Akbaba, „II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bulunan Polonyalılar”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 62, Ankara, 2018, s. 15-20.

¹⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [sonra: AAN] Ambasada RP w Ankarze [sonra: 288]/90, **Interwencje dyplomatyczne w interesie osób prywatnych**, Stambul 28.01.1942, s. 16.

¹⁷ Ad ve soyad kaydı Türk yetkililer tarafından bir hata ile kaydedilmiştir - ilk ad büyük olasılıkla Anatoly'dir, soyadı için ise böyle bir kayıdn bir gelişme olup olmadığını söylemek zordur.

¹⁸ TCBDA, Muamelat Genel Müdürlüğü (sonra: 30.10.0.0)/202.378.13, **Polonya vatandaşlarının Türkiye'ye giriş izni**, Ankara 4.05.1942.

¹⁹ JPIA, 091, age., s. 53.

Jerzy Belkowski'nin durumu böyleydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 24 Aralık 1940 tarihli ve 1312 sayılı Kanunun 6. Maddesine dayanarak bu kişilere gıyaben Türk vatandaşlığı vermiştir²⁰. Bu işlemin onlar Türkiye'ye gelmeden önce gerçekleştiğini belirtmek gerekir, zira bu işlem Temmuz 1941'e kadar gerçekleşmemiştir.

Savaş sırasında, nispeten daha çok sayıda mühendis havacılık ve uzay sanayinde çalışmak ya da uçak motorlarıyla ilgili özel görevler üstlenmek üzere Türkiye'ye geldi. Bunlar daha önce Romanya, Fransa ve İngiltere'de çalışmışlardı, ancak farklı fabrikalar arasında bölünmüşlerdi ve genellikle alt pozisyonlarda görev yapıyorlardı. O dönemde, daha fazla havacılık uzmanının bir araya getirilerek çalıştırılması ve işgal güçlerinin yenilgisinden sonra evlerine dönebilmeleri fikri doğdu; Romanya ve Yugoslavya'da bu planın hayata geçirilmesi için girişimlerde bulunuldu ve sonunda Türkiye'de başarılı olundu. Polonyalılar, Türk Tayyare Cemiyeti Uçak Fabrikası'nın kurulmasında önemli bir rol oynadı. Polonyalı mühendisler tarafından 1941-1946 yılları arasında yönetilen fabrika, İngiliz lisansı altında Miles M.14A uçağını ve modellerini üretti. Polonyalı mühendislerin varlığı nedeniyle Türkler bu fabrikaları 'Polonyalı' olarak adlandırmıştır. Türk Uçak Fabrikası'nda çalışan Polonyalı mühendisler, uçak üretimi için Türk odununun kullanılması²¹ ve Türkiye'de aseton ve asetat üretiminin başlatılması olasılığıyla da ilgileniyorlardı²². Amaç, uçak üretimini başka ülkelere bağımlı olmayacak şekilde bağımsız hale getirmektir. Türk Tayyare Cemiyeti'nde çalışan Polonyalı bir ekip, bir aerodinamik enstitüsü kurmayı üstlendi.

Polonyalı uzmanlar arasında önemli bir figür, daha önce bahsedilen mühendis Jerzy Wędrychowski idi. Ekim 1940'ta, on yedi Polonyalı mühendisten oluşan ilk grupta birlikte Ankara'ya geldi. Wędrychowski yurtdışındaki uzmanları bir araya getirerek mesleki deneyim kazanmayı ve böylece savaştan sonra Polonya'ya dönerek yerli havacılık endüstrisinin yeniden inşasına yardımcı olmayı amaçlıyordu. Türk hükümeti stratejik nedenlerden dolayı havacılık endüstrisindeki genişlemenin ne kadar önemli olduğunu savaşın başından itibaren fark etmişti. Türk işçiler bir araya

²⁰ TCBDA, 30.18.1.2/93.118.19, **Polonyalı mühendis Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir**, Ankara 24.12.1940, TCBDA, 30.18.1.2/105.26.8, **Jerzy Belkowski ile eşi ve kızı da Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir**, Ankara 24.12.1940.

²¹ JPIA, 091, **age.**, s. 19.

²² JPIA, 091, **age.**, s. 20.

getirildi ve İngiliz hükümetinden uzmanlar talep edildi²³. Ancak İngiltere silahlanma üzerinde çalışıyordu ve bu Polonyalılar için bir fırsattı. Türk hükümeti, Türkiye ve Polonya arasındaki daha önceki işbirliği nedeniyle Wędrychowski'yi Türk havacılık ve uzay sanayisini geliştirme projesi üzerinde çalışmaya davet etti. Bu durum Polonyalılar için önemliydi, zira işgal altındaki ülkeden kaçan üst düzey uzmanlar, alt kademelerde çalışmaktansa kendi mesleklerinde iş bulabiliyorlardı.

Mühendis Wędrychowski 1941'den 1948'e kadar Etimesgut'taki Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikasının müdürlüğünü yapmıştır. Fabrika ile ilişkili diğer önemli isimler arasında Müdür Yardımcısı Zbigniew Arndt ve etüt bürosundan sorumlu mühendis Jerzy Belkowski de vardı. 1945 yılında Ankara'da Gazi Orman Çiftliği'nde Türk Hava Kurumu Uçak Motor Fabrikası'nın kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nde uçak motoru bilgisi dersleri verdi. Polonyalı mühendislerin önünde zor bir görev vardı: Bir tamir ve bakım atölyesini bir uçak fabrikasına dönüştürmek zorundaydılar ve dil engeli ve eğitimsiz personelle karşı karşıyaydılar.

Türk Hava Kurumu Başkanlığı, Polonyalıların Türk haleflerini eğitmesini istiyordu. Bu amaçla, Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak Başbakanlığa başvurarak (5.6.1941), daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi adını alacak olan Mühendislik Yüksek Okulu'nda bir uçak mühendisliği bölümü kurulmasını teklif etti²⁴. Polonyalılar Türk eğitimci kadrolarına dahil oldular ve 1941 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde uçak yapımı konusunda bir uzmanlık başlatıldı. Mühendis Stanisław Rogalski ve Jerzy Teisseyre uçak tasarımı ve yapımı, teknisyen Jerzy Belkowski uçak motoru teorisi, Lech Dulęba ve Franciszek Janik ise uçak yapılarının mukavemeti üzerine dersler verdi. Derslerin bir kısmı Fransızca veriliyordu ya da Türk öğretim görevlileri notları Fransızcadan Türkçe'ye çeviriyor ve sınavlarını geçtikten sonra Etimesgut'ta staj yapacak olan öğrencilere Türkçe dilinde öğretiyorlardı²⁵.

²³ Osman Fırat Baş, **THK Uçak Fabrikası ve Polonyalıların Rolü, Mühendis ve Makina**, S 55, Ankara, 2014, s. 37.

²⁴ Osman Fırat Baş, **Wandaćka. Współpraca między Turcją i Polską w dziedzinie lotnictwa wojskowego: Wytwórnice Samolotów Tureckiej Ligi Lotniczej w Etmesgut (1941-1946) oraz w Kayseri (1936-1937)**, Yayınevi: Werset, Lublin, 2022, s. 33-34.

²⁵ Leszek Dulęba, „Lotnicza Działalność Techniczna Polaków w Turcji Podczas II Wojny Światowej, Cz. III. Inne Prace Lotnicze i Studia”, **Technika Lotnicza i Astronautyczna**, S 9, 1981, s. 20-22.

Wędrychowski ve Büyükelçi Sokolnicki, Polonya dış politikasının temel dayanaklarından biri olarak Türkiye ile savaştan sonra da devam edecek iyi ilişkiler kurulması gerektiğine inanıyordu. Ancak, Üçüncü Reich'ın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının (22.06.1941) ardından bazı mühendisler Moskova ile iyi ilişkiler kurmak ve uçak fabrikasını Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne taşımak istedi. Bu grupta diğerlerinin yanı sıra Edmund Jan Romer de vardı²⁶. Mühendis Bykowski ve Anchutin Ocak 1943'te Polonya birliklerine subay olarak katılmak üzere ayrıldılar²⁷. Mayıs 1941'den Haziran 1946'ya kadar uçak fabrikasından otuz beş Polonyalı mühendis geçti ve 21'i dönem boyunca çalıştı.

1946 yılında aileleriyle birlikte Türkiye'de çalışan mühendis ve teknisyen grubu 150 kişiydi; bunların bir düzinesi maden mühendisi, geri kalanı ise havacılık mühendisiydi²⁸. 1946 yılında Etimesgut'taki uçak fabrikasında halen on bir Polonyalı mühendis çalışıyordu²⁹. Söz konusu fabrika savaştan sonra dördü Polonya tasarımı olmak üzere beş uçak prototipi üretti. Polonyalı mühendisler Etimesgut'ta ayrıca Planör Okulu için planörler de üretmiştir. Gazi Orman Çiftliği'ndeki uçak motoru fabrikasında (savaştan sonra inşa edilmişti) üç Polonyalı mühendis müdür, kontrol şefi ve inşaat ofisi şefi olarak görev yapıyordu³⁰. 1947 yılında Ankara'daki Polonya Büyükelçiliği, savaşın patlak vermesinden önce istihdam edilen havacılık inşaat mühendisleri ve teknisyenleri de dahil olmak üzere Türkiye topraklarında çok az Polonyalı kaldığını bildirdi³¹.

Polonyalılar, savaş sona erip işgalciler yenildiğinde ülkelerine dönerek onu yeniden inşa edebileceklerini umuyorlardı. Ancak bilindiği gibi, Orta ve Doğu Avrupa'nın tarihi farklı bir şekilde gelişti. Yalta'daki Üç Büyükler Konferansında (Yalta Konferansı; 4-11.02.1945) Avrupa'daki nüfuz paylaşımı yapılarak yeni düzen belirlendi. Polonya askerleri savaşın başından beri neredeyse her cephede savaşmasına rağmen Londra'da sürgünde bulunan Polonya Hükümeti Sovyetler Birliği'nin himayesine verildi. Franklin D. Roosevelt ve Winston Churchill, Polonya'da Joseph

²⁶ Michał Sokolnicki, *age.*, s. 243.

²⁷ Michał Sokolnicki, *age.*, s. 438.

²⁸ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP [sonra: AMSZRP] Departament Polityczny Wydział Wschodni [sonra: 6]//Emigracja polska 1945-1948 [sonra: 28/48] *Życie Polaków w Turcji*, 15.01.1946, s. 10.

²⁹ AMSZRP, 6/1589/100, *Turcja raporty ekonomiczne 1946*, s. 14.

³⁰ AMSZRP, 6/1589/100, *Turcja raporty ekonomiczne 1946*, s. 14.

³¹ AMSZRP, 6/1588/100 *Turcja Raporty polityczne 1947*, s. 53.

Stalin'in himayesinde Edward Osóbka-Morawski başkanlığında faaliyet gösteren Geçici Hükümeti tanımayı kabul etti. Bu hükümet daha mükemmel bir temsiliyetle genişletilecek ve Uluslararası Birlik Geçici Hükümetine dönüştürülecekti. Müttefiklerin savaş sırasında işbirliği yaptığı Polonya Hükümeti Londra'da faaliyet göstermesine ve o dönemde hala resmi bir temsilcilik olarak tanınmasına rağmen bu yapıldı. Türkiye'de faaliyet gösteren Büyükelçi Michal Sokolnicki ve savaş öncesi diplomatik personelin tamamı 'Londra Hükümeti' ile ilişkilendirildiğinden tanınmaları da sona erecekti. Polonyalı mülteciler için zor bir dönemdi çünkü ülkenin kurtuluşuna rağmen, Sovyetlerin Polonya'da işlediği suçlar, Moskova'nın Polonya Yeraltı Devletini bastırması ve beş yıldır işgal altında savaşıyan Home Army hakkında haberler onlara ulaşıyordu. Polonya vatandaşları için geri dönüp dönmeme, diğer hükümetler için Moskova'dan gelen yeni hükümeti ve Polonyalılar için ise yeni işgali tanıyıp tanımama gibi zor kararların alındığı bir dönemdi.

Savaştan hemen sonra İstanbul Başkonsolosluğu tarafından toplanan verilere göre, Türkiye'de yaklaşık 350 savaş öncesi göçmen ve yaklaşık 110 savaş mülteci vardı³². Savaş öncesi göç söz konusu olduğunda, bu insanlar 3-4 kuşaktır Türkiye'de bulunuyorlardı. Savaş öncesi göçün en yoğun olduğu yer İstanbul'du; savaş mültecileri ise Ankara, İstanbul, Karabük ve Zonguldak'taydı. Türkiye'ye ilk olarak 14 mühendis gitti³³. 19 Ağustos 1945'te Türk hükümeti Geçici Ulusal Birlik Hükümeti'ni tanıdı ve diplomatik ilişkiler kurdu³⁴. Bu kararın bir sonucu olarak sürgündeki hükümetin temsilcileri olan Büyükelçi Michał Sokolnicki ve İstanbul Başkonsolosu Witold Korsak artık tanınmıyordu³⁵.

Birkaç ay sonra, 1946 yılının başında, Türk hükümeti Varşova'daki yeni rejime karşı çıkan bir grup Polonyalının durumunu çözme ikilemiyle karşı karşıya kaldı. Komünistler tarafından yönetilen ve Sovyet egemenliğine maruz kalan bir ülkelerine geri dönmek istemiyorlardı. Geçici Ulusal Birlik Hükümetini temsil eden maslahatgüzar Romuald Buczyński, yeni hükümete bağlılık bildirgesi imzalamadıkları ve ülkeye dönmeye karar vermedikleri sürece mültecilere yardım etmeyi reddetti. Bunu yapmayı tercih etmeyen Polonyalılar bir gecede kendilerini zor bir maddi durumun içinde buldular.

³² AMSZRP, Biuro konsularne [sonra: 20]/Turcja sprawozdanie konsularne 1946 [sonra: 437/37] **Sprawozdanie statystyczne**, Stambul 2.05.1046, s. 1.

³³ AMSZRP, 20/437/37, **Sprawozdanie statystyczne**, Stambul 2.05.1046, s. 2.

³⁴ AMSZRP, 6/1586/100, **Turcja organizacja stosunków dyplomatycznych, 1945-1946**, s. 1.

³⁵ IPMS, A.XII/24, **Telegraf dla p. Buczyńskiego**, maj 1945, s. 8.

Türk hükümeti Londra'ya başvurarak, bu kişileri kabul etmenin ve istihdam etmenin bir sorun olduğu bilgisini verdi. İngilizler bu grubu Lübnan'a taşınmayı düşündü³⁶. Sonunda, UNRRA/IRO'nun gözetimi altında Türkiye'de kaldılar ve fırsat çıktığında çoğu Amerika Birleşik Devletleri (Wędrychowski ve Rogalski dahil), Kanada veya Avustralya'ya gitti.

Dünya iki etki bloğuna bölünmüştür

Savaş sonrası Polonya-Türkiye ikili ilişkilerinde, ekonomik konular önemli bir mesele haline geldi. İlk Polonya-Türkiye ticaret anlaşması 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalanmıştır. Onay belgelerinin teatisi 17 Mart 1924'te Brno'da gerçekleşti. Sözleşme, diğer hususların yanı sıra, karşılıklı ticaret ve seyrüsefer serbestisi ile ayrıcalıklı transit geçişi öngörüyordu. Anlaşma 1930'ların başında tadil edilmiştir. 29 Ağustos 1931 tarihinde Ankara'da Milli Savunma Bakanı Zekai Apaydın ve Büyükelçi Kazimierz Olszowski Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşmasını imzalamışlardır. Onay belgelerinin teatisi 30 Ağustos 1934 tarihinde Varşova'da gerçekleşmiştir.

Savaş sona erdiğinde, Polonya ekonomisi beş yıllık işgal ve Sovyetler Birliği'nin Polonya'ya sömürgesi gibi davrandığı yeni bir post-Stalinist sistemin uygulanmaya başlamasıyla harap olmuş, korkunç bir durumdaydı. Kızıl Ordu Polonya'ya verilen topraklara (Kurtarılmış Bölgeler) girdiğinde çaldı, soydu ve tecavüz etti. Askerler tüm fabrikaları söktü ve tüm ekipmanı Sovyetler Birliği'ne götürdü. Bu nedenle Varşova eski ticari ilişkilerine geri dönme konusunda endişeliydi. 14 Eylül 1946'da Ankara Maslahatgüzarı Stanislaw Adam Sośnicki Türk Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasi Daire Genel Müdürü Fuad Carım ve Ekonomik Daire Genel Müdürü Fatin Rüştü Zorlu ile görüşmeler yaptı. Görüşmelerde ticaret anlaşması ve takas konuları ele alındı. Polonya, donanma malzemeleri sağlayabileceğini beyan etti³⁷. Türk tarafı geniş ölçüde gıda maddeleri talep ediyordu. Tazminat anlaşması yapmak istemiyordu ve döviz karşılığı ticaret (ihracat ve ithalat) yapmak istiyordu. Doğu Bloku'ndan çok uzakta olan Türkiye, Çekoslovakya ile anlaşmalar imzalamıştı. Çekoslovakya, bu çalışmada ele alınan dönem boyunca Türkiye'nin Demir Perde'nin arkasından gelen önemli bir ticaret ortağıydı.

³⁶ The National Archives in London [sonra: NA, London], Foreign Office [sonra: FO 371]/56603, **Report on telegrams to London regarding Polish refugees in Turkey**, 3.02.1946, s. 2.

³⁷ AMSZRP, 6/Stosunki gospodarcze RP rokowania ze stroną turecką [sonra: 101/1592], **Nota naczelnika wydziału Makarczyka do Ministra Żegluga i Handlu Zagranicznego Stanisława Jędrychowskiego**, Warszawa 18.09.1946, s. 1.

Polonya ve Türkiye arasında bir ticaret anlaşması için müzakereler 1946 yılının ortalarında başladı. Türk tarafı anlaşmanın 6 aylığına imzalanmasını önerirken, Polonya tarafı en az bir yıllığına imzalanmasını, ancak sürenin bitiminden 3 ay önce feshedilmemesi halinde otomatik olarak uzatılmasını istiyordu³⁸. Türkiye krom ve bakırı sadece döviz karşılığında satmayı kabul etti. Ancak tahıl satmak konusunda isteksizdi (Diğerlerinin yanı sıra Yunanistan'ı da reddetti.). Türk Dışişleri Bakanlığı, ilk anlaşmaların ahlaki olması gerektiğini, yani Türk pazarına Polonya ile eski ticaret anlaşmalarına hala saygı duyulduğunu göstermesi gerektiğini savundu, ancak aynı zamanda ilk geçişlerin deneysel olması gerektiğini de vurguladı. (Çekoslovakya ile olduğu gibi)³⁹. Polonya'nın tütün alımı Türkiye'de çok olumlu karşılandı; Ticaret Ataşeliği daha fazla sempati kazanmak için bir takas anlaşması müzakere etmeden önce daha fazla alım yapılmasını önerdi.

Polonya Halk Cumhuriyeti Denizcilik ve Ticaret Bakanlığı'nın davranışları incelendiğinde, ya siyasi değişikliklerin çok şiddetli olduğu ve bu nedenle deneyimli ve etkin personel eksikliği yaşandığı ya da o dönemde Türkiye ile ticaretin öneminin yeterince takdir edilmediği izlenimi edinilmektedir. Savaş öncesi uzmanların çoğu savaş sırasında öldüğü ya da sürgünde kalıp Londra'daki hükümetle işbirliği yaptığı için Türk pazarı hakkında bilgi eksikliği de olabilir. Varşova'nın Moskova'ya bağımlı olduğu ve ekonomi ve dış politikasının da Moskova'ya bağlı olmak zorunda olduğu da unutulmamalıdır. Aralık 1946 sonunda Denizcilik ve Dış Ticaret Bakanlığı'ndan bir ticaret heyeti Türkiye'ye geldi ve başka ülkelerle görüştükleri için Mart 1947'den önce gelmeyeceklerini açıkladı⁴⁰. Polonya ticari ataşesinin atanmaması da Türk tarafıyla müzakereleri aksatmıştır. Polonya Cumhuriyeti Denizcilik ve Dış Ticaret Bakanlığına 1950'lerin başında geçici bir temsilci atadığında bile, bu temsilci Türkiye'nin koşulları hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi, Türk yetkililerle temastan kaçınıyordu ve karar vermekten korkuyordu ve bu nedenle her şeyi Polonya'daki Genel Müdürlüğe danışıyordu, bu da müzakereleri önemli ölçüde uzatıyordu. Türk Ticaret Bakanlığı ve Etibank bakırın satışı konusunda nihayet anlaşmaya vardığında, satış temsilcisi anlaşma imzalanmadan Varşova'ya gitti⁴¹. Bu

³⁸ AMSZRP, 6/101/1592, *Nota do Wydziału Krajów Bliskiego Wschodu MSZ*, Warszawa 10.12.1946, s. 19.

³⁹ AMSZRP, 6/101/1592, *Raport dla Ministerstwa Żeglugi i Handlu Zagranicznego*, Warszawa 11.12.1946, s. 28.

⁴⁰ AMSZRP, 6/101/1592, *Informacja dla S. Sośnickiego*, Warszawa 16.12.1946, s. 32.

⁴¹ AMSZRP, 6/101/1592, *Informacja dla S. Sośnickiego*, Warszawa 16.12.1946, s. 32.

çeviklik eksikliği, daha üst düzey bir kararın beklenmesi ve kapsamlı bürokrasi müzakereleri zorlaştırdı. O dönemde birçok Polonya fabrikası kamulaştırılmıştı. Dolayısıyla, yöneticiler işletmenin kârından çok hata yapmamak (yeni yetkililerin gözünden düşmemek) ve görevde kalmak için motive oluyorlardı.

Polonya'nın Doğu nüfuz bloğunda yer almasının söz konusu olmadığını belirtmek gerekir. Çekoslovakya Türk pazarına girdi ve uzmanlarını yoğun bir şekilde Türkiye'ye gönderdi, Türk sanayisinin tüm dallarına ulaştı ve Almanların boşalttığı alanları işgal etti⁴². Skoda fabrikası, bir enerji santrali ve bir nitrik asit fabrikası kurmak için teklifte bulundu ve BATA fabrikası Türk deri endüstrisi ile işbirliği organize etti. Çekoslovaklar da cam pazarına girmek istiyordu.

Ticaret anlaşmasının imzalanması

Polonya ile Türkiye arasındaki ticaret anlaşması 18 Temmuz 1948 tarihinde imzalandı. Buna göre, iki ülke birbirlerinin ithalat ve ihracatına her iki ülkenin mevzuatı çerçevesinde en uygun koşullarda muamele edecekti⁴³. Anlaşma 1 Ağustos 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve bir yıl süreyle yürürlükte kalacaktır. Süresinin bitiminden iki ay önce iptal edilmediği takdirde, aynı koşullar altında bir yıl daha yenilenmiş sayılacaktır. Anlaşmayı Jan Druto ve Antoni Raman ile Fuad Carim imzaladı. Heyette Türk tarafından Şefik İnan, Aziz Aksüyek, Orhan Utkan, Mehmet Dikerdem, Behzat Bayer'e ek olarak Siyasi Daire Genel Müdürü Fuad Carim ve Ekonomik Daire Genel Müdürü Fatin Rüştü Zorlu⁴⁴. Polonya tarafından ise Antoni Roman (Heyet Başkanı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar Daimi Danışma Komisyonu Başkanı), Aleksander Wolynski (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Dairesi Genel Müdür Yardımcısı), Edward Slomnicki (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Orta ve Uzak Doğu Bölümü Direktörü), Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Konrad Nawra ve Stanislaw Kranz (Maliye Bakanlığı Delegatesi) yer aldı⁴⁵. Takas olmasa bile ödeme alışverişleri her iki ülkenin para birimleriyle, ancak sırasıyla Polonya Merkez Bankası veya Türkiye Cumhuriyeti Merkez

⁴² AMSZRP, 6/101/1592, *Nota ws. rokowań handlowych w Turcji*, Warszawa 29.01.1947, s. 37.

⁴³ AMSZRP, 6/101/1592, *Nota ws. rokowań handlowych w Turcji*, Warszawa 29.01.1947, s. 37.

⁴⁴ TCBD, 566/326-2341-47, *Polonya ile Türkiye arasında yapılacak Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları için yapılan görüşmeler*, 5.07.1948, s. 1.

⁴⁵ TCBD, 566/326-2341-37, *Polonya ile Türkiye arasında yapılacak Ticaret Anlaşması müzakereleri için Polonya Hükümeti tarafından görevlendirilen heyet*, Ankara 26.06.1948, s. 1.

Bankası nezdinde ABD doları cinsinden tutulan bir hesaba yapıldı. Merkez bankaları bakiyelerini 500.000 ABD doları olarak belirleyecektir. Anlaşmanın bitiminde her iki bankada da bakiye olması halinde, diğer tarafın altı ay içinde bu değerde mal ihraç ederek veya serbest dövizle ödeme yaparak bakiyeyi kapatması gerekmektedir⁴⁶.

Zaman içinde, bir ticaret anlaşması imzalanmasına rağmen, Polonya ve Türkiye arasındaki ikili ilişkiler aynı kalmıştır. Polonya Büyükelçiliği, Polonya'nın Türkiye'ye çok az ihracat yaptığını ve buna ek olarak düşük öncelikli ürünler (porselen, fayans, çömlek) ihraç ederken aynı zamanda tütün veya kuru meyve almayı reddettiğini, bunun da Polonya'nın bakır gibi istediği şeylerle ilgili potansiyel müzakereleri zorlaştırdığını belirtti. Ayrıca Polonyalı ihracatçılar yavaş ve güvenilmezdi⁴⁷. Ocaklar ve fırınların satışında yerel koşullar incelenmedi ve alıcıların güven kaybıyla birlikte maliyetli sorunlar ortaya çıktı. İhraç edilen porselenlerin kusurlu olduğu ve sözleşmeye uymadığı ortaya çıktı. 1949-1951 döneminde Polonya ile Türkiye arasındaki ticarete daha da önemli bir düşüş yaşanmış, Avrupa Ödemeler Birliği'nin bir parçası olan ülkeler arasındaki ticareti teşvik eden Marshall Politikası, daha önce belirtilen nedenlere eklenmiştir.

Türkiye tarafında da daha iyi araçlar ve işbirlikçiler olması gerekiyordu. Lodz'dan Polonyalı "Cetebe" şirketi, İstanbul'dan "Kasba" şirketiyle yün iplik satışı konusunda yazışmıştır. "Cetebe" bir ihracat sözü almış, ancak küçük ve zayıf bir aracı olan "Kasba" fiyatlar ve ödeme koşulları konusunda son dakika zorluklar çıkarmaya başlamış ve alışveriş gerçekleşmemiştir. Türkiye'de tanınmış bir tekstil tüccarı ve ithalatçısı olan Polonya vatandaşı Mueckenbrunn ile görüşmeler yeniden başlamış ve sonunda 100 ton daha tedarik opsiyonuyla birlikte 100 ton iplik satmak mümkün olmuştur. Türk pazarında satış macerası nispeten kolaydı. Yine de tekstil ürünleri İtalya, ABD, Fransa, İsviçre, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Almanya ve hatta Meksika'nın yoğun rekabetiyle karşılaştı. Polonya, Türk pazarını bilen iyi ve hırslı bir aracı bulabilseydi bir şansı olabilirdi. Türk sanayisinde kullanılan dokuma tezgahları ve iğlerin önemli bir kısmı Polonya menşeli Bielsko Biała'daki fabrikadan olduğu için, ticaret müzakereleri bu açıdan daha kolay yürütülebilirdi. Atashat, Türkiye'ye tekstil makineleri ihraç edip etmeyeceği ve ne zaman edeceği konusunda

⁴⁶ AAN, 2/2669/0/14/3604, **Umowa platnicza pomiędzy Polską a Turcją**, Ankara 18.07.1948, s. 1-3.

⁴⁷ AMSZRP, Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949-1954 [sonra: 11]/Turecja. Raporty i notatki polityczne 1951 [sonra 39/588], **Raport nr 6 od 26 maja do 10 lipca 1951**, Ankara 10.07.1951, s. 2.

sürekli sorular aldı. Ancak merkez ofis, doluluk nedeniyle bunun şu anda mümkün olmadığını, ancak fuar için Bulgaristan'a iki vagon tekstil makinesi getirildiğini bildirdi. Bunlar satılmadı ve neden Türk tarafına teklif edilmesine karar verilmediğini anlamak kolay değil. Bir kez daha, kararlılık eksikliği ve cesur ticari kararlar alabilecek sorumlu bir kişinin eksikliği olduğu izlenimi ediniliyor.

Ama heyecan verici olan buharlı lokomotif ve vagonların satışıydı. Polonya tarafı, Adil Gabay ve Alfred Koenko'nun Türk şirketi ile işbirliği yapan Varşova'daki "Polimex" şirketi aracılığıyla pazarlık yaptı. Yine de Alfred Koenko, ilk ilgiden sonra Polonyalı şirketle teması kesti. Bunun üzerine, başkanı Bayındırlık Bakanı'nın kardeşi Hüseyin Gülek olan 'Mataş' şirketiyle görüşmelere başlandı. Tercihli müzakere koşullarının elde edilmesine büyük ölçüde yardımcı olan tam da bu sözcüydü. "Mataş" şirketi aynı zamanda Centrostal Katowice tarafından üretilen demiryolu raylarının satışına da aracılık etmiştir. Bu, 1946 yılında Polonya basınında, haddehanelerde rayları düzeltmek için yeni makinelerin ithal edilmesi sayesinde metalürji endüstrisinde demiryolu raylarının üretimini artırmanın Katowice olduğu bilgisinin yer aldığı düşünüldüğünde heyecan vericidir⁴⁸.

ABD raylar için dolar kredisi verdi, ancak Türkiye bundan yararlanmaktan kaçınmak ve sterlin ödeyerek satın almak istedi. Türkiye, Polonya'dan savaş öncesi dönemde gelen malzemelerden memnundu. Resmi olmayan eğilim, rayları kim tedarik ederse vagon siparişinin ona verilmesi yönündeydi. ABD, Türk tipi raylar için özel bir ücret ekledi. Polonya tarafına, son dakikada fiyatları ve muhtemelen ayrıntılı mali ve teknik koşulları düzenlemek için ihalede en son teklif verebileceği söylendi⁴⁹.

1948'in başında (29 Ocak -25 Şubat), Wrocław'daki Devlet Vagon Fabrikası'nın baş müdürü Stanislaw Komorowski, Chrzanów'daki lokomotif fabrikasının müdürü Kl. Sielecki, Chrzanów'daki lokomotif fabrikasının müdürü, Türkiye'ye uçtular ve Mataş şirketinin yardımıyla Türk Ulaştırma Bakanlığı ile görüşmelere başladılar. Polonya burada taviz vermeye ve ödemeyi sterlin olarak almaya hazırdı. Bayındırlık Bakanı Kazım Gülek onurlarına bir akşam yemeği verdi⁵⁰. Kuşkusuz bu tür bir ilişki -özellikle de

⁴⁸ „Podwojenie produkcji szyn”, *Echo Krakowa*, S 75, Kraków, 1946, s. 4.

⁴⁹ AAN, Ministerstwo Żegluga w Warszawie [sonra: 2/1633/0], Sytuacja gospodarcza Turcji. Raporty gospodarcze Attache Handlowego Ambasady R.P. w Turcji, korespondencja [sonra: 2.4/510], **Sprawozdanie z podróży służbowej do Turcji Stanisława Komorowskiego**, 1948, s. 29.

⁵⁰ AAN, 2/1633/0/2.4/510, **Sprawozdanie z podróży służbowej do Turcji Stanisława Komorowskiego**, 1948, s. 1.

Polonya'nın başlangıçtaki pazarlık pozisyonu iyi olduğu için- kazançlı anlaşmaların müzakere edilmesine elverişliydi. Polonya sanayisinin pek çok yönü, Türklerin alışık ve aşına olduğu Alman modellerine ve çözümlerine dayanıyordu⁵¹. Bu nedenle Polonya tarafının teknik gereksinimleri karşılması ve Türk tarafının Polonya'da üretilen ekipmanları kullanması kolaydı.

Polonya tarafı madenler için takas esasına göre bakır alımı konusunda pazarlık yapmak istiyordu. Kasım 1951'de Polonya madenler için peşin olarak 500 ton bakır satın alabilirdi. Fakat Polonya Denizcilik ve Dış Ticaret Bakanlığı'nın geçici delegeesi Varşova'ya gitti ve o andan itibaren konu yine durma noktasına geldi. Polonya Türkiye'den krom almak istiyordu ama Sovyetler Birliği'nden almak zorunda kaldığı ortaya çıktı.

Görüşmeler uzun sürdü; birçok kez yığınla yazışma yapıldı, cevaplanması uzun zaman aldı ve somut sonuçlar üretilemedi. Bu arada bakır satış politikası sıkılaştırıldı, ancak müzakerelere daha fazla dahil olan Çekoslovakya ve Macaristan alım konusunda daha önce anlaşmaya vardı. Özellikle Piyasayı ve yetkilileri tanımak ve ihtiyaçları araştırmak için doğru kişilerin sürece dahil edilmemesi korkunçtu. Stanislaw Komorowski Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilgili ayrıntılı bir rapor yazmış ve Türk ekonomisinin pek çok yönünü ve ilgi alanını vurgulamıştır. Ancak, Türk pazarını tanımak ve özellikle en önemli rakip olan Çekoslovakya ile rekabet edebilmek için bu tür raporların kesinlikle daha fazla olması gerekir. Örneğin Ekonomi Bakanlığı'nın et ve balık konularıyla (kesim, nakliye, depolama ve muhafaza çalışmaları) ilgilendiğini bildiriyor. Birleşik Soğutmalı Depolar'dan uzmanların konuyla ilgilenmesi gerektiğine işaret ediyor. Eğer rapor doğru bir şekilde analiz edilip Genel Müdürlükte kullanılsaydı, Polonya çok daha fazla sayıda kazançlı sözleşme yapma şansına sahip olacaktı.

1952'de Polonya 200-300 ton körük satın almak istemiş; "Citibank" olarak anılan bu ürün ticari olarak satılmıştır. Ticaret anlaşması kapsamında Türkiye'den ihraç edilen ürünler listesine 500 ton körüğün eklenmesi kararlaştırılmış, Türk tarafı Türkiye Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na gönderdiği bir mektupta iyi ekonomik ilişkiler adına bu işlemin kabul edilmeye değer olduğunu vurgulamıştır. Türk tarafı, Polonya ile stratejik

⁵¹ AAN, 2/1633/0/2.4/510, *Sprawozdanie z podróży służbowej do Turcji Stanisława Komorowskiego*, 1948, s. 36.

malzemelerin ihracat ve ithalatının örnek teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca 1.200.000.000 kg'lık büyük miktarda tütün satın almıştır⁵².

Polonya tarafı Türkiye ile müzakereleri çok ihmal etti, ancak Türk tarafı da Polonya'ya öncelik vermedi. Temmuz 1940 ile Mayıs 1947 arasında Varşova'da büyükelçi yoktu; Kasım 1946'dan itibaren Haydar Görk maslahatgüzar olarak atandı. Kamp sırasıyla Şevki Berker (Mayıs 1947 - Temmuz 1948), Şinasi Devrim (Haziran 1948 - Temmuz 1949) ve Abdullah Akşin (Kasım 1952 - Temmuz 1957) tarafından yönetilmiştir. Polonya Büyükelçiliği, 1951 yılı ortalarında Varşova'ya hala bir büyükelçi atanmadığını (ki bu daha önce sunulan listeye uyuşmaktadır) ve gönderilen maslahatgüzar Müsteşar Nihat Elli'nin sadece Dışişleri Bakanlığı'nın rütbeli bir memuru olduğunu bildirmiştir.

Uzun süren bürokrasi Türk tarafında da farklı değildi; 11 Şubat 1948'de Ankara'daki Polonya Büyükelçiliği, ticari ilişkilerin geliştirilmesi olasılığıyla birlikte yeniden kurulması için Türk Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi'ne başvurdu. Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen cevap 5 Nisan 1948 tarihinde sunulmuştur. Bu cevabın ilgili departman ve Varşova'daki Türk Büyükelçiliği yerine Polonya Büyükelçiliği'ne gönderilmesi gerekirdi⁵³.

Bir başka gecikme örneği de Polonya Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Dairesi'nin, Polonya-Türkiye ticaret anlaşmasının menşe şahadetnamelerinin malların gideceği ülkedeki resmi bir temsilcilik tarafından tasdik edilmesini öngördüğünü belirtmesi oldu. Türk büyükelçiliği bunu geç yapıyor, bir haftadan fazla sürüyor ve genellikle akreditifin süresinin dolmasından önceki son günlerde yapılıyordu. Polonya Büyükelçiliği ise bunu bir gün içinde yapıyordu. Polonya tarafı müttekabilyetin uygulanmasını talep etmiştir⁵⁴.

⁵² TCBD, 566/326-2334-1, Polonya'nın Türkiye'den bakır satın alma talebi, Ankara 2.04.1952, s. 2-3.

⁵³ TCBD, 566/326-2341-47, **Polonya ile Türkiye arasında yapılacak Ticaret ve Ödeme Anlaşması görüşmeleri**, Ankara 5.04.1948, s. 1.

⁵⁴ AMSZRP, 11/ Turcja. Umowy handlowe [sonra: 37/563], **Legalizacja świadczeń pochodzenia w Ambasadzie Tureckiej**, Warszawa 14.11.1949, s. 1.

SONUÇ

Makalede bahsedilen Polonya-Türkiye ilişkilerine dair örneklerin sadece gelecekte yapılacak daha kapsamlı araştırmalara katkı sağlaması hedeflenmiştir. Ancak bu örnekler, ister İkinci Dünya Savaşı ister Soğuk Savaş sırasında olsun, iki ülkenin farklı konumlarda bulunmalarına rağmen ilişkilerinin sona ermediğini göstermektedir. Bu ilişki İkinci Dünya Savaşı sırasında, esas olarak Türkiye'nin Polonyalılara yaptığı yardımlara ve Polonyalı uzmanların çeşitli Türk endüstrilerinde istihdam edilmesine dayanıyordu. Daha sonraki dönemde ise ekonomik konulara odaklandılar. Ancak, yeni bir ticaret anlaşmasının imzalanması ve daha sonra ticaret müzakereleri çok sayıda engelle karşılaştı: suçluluk, işleri sonuna kadar götürmemeye veya pazara aşına olmama. Bu kasıtlı bir eylemden kaynaklanmıyordu; ekonomik ilişki her iki taraf için de önemliydi ancak öncelikli değildi. Bununla birlikte, bu araştırma, farklı güç bloklarına dahil olmalarına rağmen, mükemmel karşılıklı dostluk ve açıklığı ve uzun süredir devam eden iyi Polonya-Türkiye ilişkilerinin devam ettiğini göstermesi açısından değerlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv kaynakları

Archiwum Akt Nowych w Warszawie [Varşova'daki Yeni Dosyaların Arşivi]

Ambasada RP w Ankarze [Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği] – 288

Ministerstwo Żeglugi w Warszawie [Varşova'daki Denizcilik Bakanlığı] – 2/1633/0

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP [Polonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi]

Biuro konsularne [Konsolosluk Bürosu] – 20

Departament Polityczny Wydział Wschodni [Siyasi Departman Doğu Bölümü] – 6

Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949-1954 [1949'dan 1954'e Bağımsız Doğu Bölümü] – 11

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie [Londra'daki Polonya Enstitüsü ve Sikorski Genel Müzesi]

MON, 1939–1948 [Milli Savunma Bakanlığı 1939-1948] – A.XII

Jozef Pilsudski Institute of America

Archiwum Ambasadora Michała Sokolnickiego [Büyükelçi Michal Sokolnicki'nin Arşivi] – 091

The National Archives in London

Foreign Office – FO 371

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Bakanlar Kurulu Kararları 1920-1975 – 30.18.1.2

Dışişleri Bakanlığı – 566

Muamelat Genel Müdürlüğü – 30.10.0.0

Basılı kaynaklar

„Podwojenie produkcji szyn”, **Echo Krakowa**, S 75/1946

Sokolnicki Michał, **Dziennik Ankarški 1939-1942**, Yayinevi: GRYF, Londyn 1965, C I.

T. C. Resmî Gazete, No: 2126, 16 Haziran 1932

Kitaplar

Baş Osman Fırat, **Wandaćka. Współpraca między Turcją i Polską w dziedzinie lotnictwa wojskowego: Wytwórnice Samolotów Tureckiej Ligi Lotniczej w Etmesgut (1941-1946) oraz w Kayseri (1936-1937)**, Yayinevi: Werset, Lublin, 2022.

Deringil Selim, **Turkish Foreign Policy During the Second World War: An “Active” Neutrality**, Yayinevi: Cambridge University Press, New York, 1989.

Dopierała Kazimierz, **Emigracja polska w Turcji w XIX i XX wieku**, Yayinevi: Polonia, Lublin, 1988.

Kloc Krzysztof, **Michał Sokolnicki 1880-1967. Pilsudczyk-historyk-dyplomata**, Yayinevi: Arcana, Kraków, 2018.

Pietrzak Jacek, **Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej**, Yayinevi: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2012.

Makaleler

Baş Osman Fırat, „THK Uçak Fabrikası ve Polonyalıların Rolü”, **Mühendis ve Makina**, S 55, Ankara 2014, s. 36-42.

Birbudak Togay Seçkin, Akbaba Bülent, „II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bulunan Polonyalılar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Ankara, 2018, s. 1-22.

Dulęba Leszek, **Lotnicza Działalność Techniczna Polaków w Turcji Podczas II Wojny Światowej, Cz. III. Inne Prace Lotnicze i Studia, Technika Lotnicza i Astronautyczna**, S 9, 1981.

Olszowska Karolina Wanda, „Polskie uchodźstwo w Turcji podczas II wojny światowej”, **Pamięć i Sprawiedliwość** C 1, S 39, Warszawa 2022, s. 232-248.